

A magyar és az erza-mordvin mondat szórendjéről

KAZAJEVA, Nyina – MOLNÁR Judit

Mordvin Nemzeti N. P. Ogarjov Tudományegyetem, Szaranszk – nikazaeva@yandex.ru
Georg-August Egyetem, Göttingen – jmolnar@uni-goettingen.de

1. Bevezetés

Az uráli alapnyelvre SOV típusú szórendet rekonstruál a szakirodalom (Kozmács 2006: 46). Az egyes nyelvekben a szavak sorrendje számos tényező hatására megváltozott, különböző típusok jöttek létre:

- SOV: obi-ugor, szamojéd, (kisebb mértékben) mari és udmurt;
- SVO: balti-finn, mordvin;
- SOV és SVO: magyar, komi, nganaszan (Bakró-Nagy 2006: 283).¹

A mordvint az SVO-típusú nyelvek közé sorolják, míg a magyarban az SOV és az SVO szórend is előfordul. Közülük az SOV az elsődleges, az SVO szórendi típusváltás eredménye (Horváth 2013).²

2. A magyar és az erza-mordvin mondat szórendjének vizsgálata

A szórend kutatásának története elválaszthatatlan a mondat aktuális tagolásának történetétől. A magyar nyelvudományban az aktuális mondattagolás gondolata Brassai Sámuelnél jelent meg először: „...amikor mondunk vagy beszélünk valamit, mindannyiszor más valakinek mondjuk vagy beszéljük. Annálfogva a beszédről való vizsgálódásainkban ezt a dialogikus viszonyt untalan szemmel kell tartanunk, úgy, hogy mondó és halló mintegy előttünk álljanak egyaránt” (Brassai 1888: 21). A kommunikáció szempontjából Brassai a régi és az új információ szembenállását tartja fontosnak: „a mondat

¹ Az uráli nyelvekben megfigyelhető szabadabb vagy kötöttebb szórend nem függ sem ezen nyelvek areális kapcsolától, sem pedig attól, hogy közelebbi vagy távolabbi genetikai rokonságban állnak-e egymással (Bakró-Nagy 2006: 283).

² A finnugor és uráli nyelvek szórendjét többen kutatják. Jelen tanulmányunk számára Tánzos Orsolya (2012) és Chris Lasse Däbritz (2021) munkái szolgáltak érdekes tanulságokkal.

súlytalan részei a súlyosaknak, a tudottaknak gondoltak a nem tudottaknak alapul, bevezetésül, előre készítésül, feltételül szolgálnak” (Brassai 1888: 29).³

A magyar nyelvtudomány ma is különös figyelmet szentel a szórend tanulmányozásának. Jelen cikkünkben É. Kiss Katalin írásaira (2006a, 2006b) támaszkodunk.

A mordvin szórenddel foglalkozó munkák közül meg kell említenünk Koljagyonkov írásait (1954: 15–27; 1959: 98–111) a mordvin jelzős, a névutós és a hasonlító szerkezetek szórendjéről. A mordvin szórend kérdéseivel Aljamkin foglalkozik részletesen. A mondat aktuális tagolását vizsgálva megállapítja, hogy az új információt hordozó elem kiemelése élő beszédben a logikai hangsúllyal, írásban pedig a szórend átalakításával történik (1975). Vizsgálja az alany és az állítmány mondatbeli helyét (1979), a határozók (1978)⁴ és a birtokos szerkezetek, valamint a személynevek szórendjét is (1991 és 2002), egy írása pedig a partikuláknak a mondat aktuális tagolásában játszott szerepével foglalkozik (2010).

Fontos mérföldkő a mordvin szórend kutatásában Vecsernyés Ildikó munkája (1993), napjainkban pedig Muhina és Potapova hasonlítja össze az erza-mordvin (a továbbiakban mordvin) és a finn szórendet (Muhina 2008, 2010, 2012, 2014a, 2014b; Muhina – Mogdareva 2018; Muhina – Potapova 2018).

3. A kutatás célja

A magyar nyelvben az igei állítmányt tartalmazó mondatokban az összetevők sorrendjének nincs mondatrész-megkülönböztető szerepe. A mondat szórendjét a kommunikációs funkció, az információs szerkezet irányítja, tehát az, hogy a beszélő a diskurzusban hogyan rendezi el a közölni kívánt információt úgy, hogy a hallgató az adott kontextusban minél jobban megértse. Egy tartalom közlésére sokféle mondat szerkezet áll a beszélő rendelkezésére, aki attól függően választ közülük, hogy milyen előismereteket feltételez a hallgató részéről, illetve hogy a közlés melyik eleme áll figyelmének központjában.

---

³ Az európai nyelvtudományban a mondat aktuális tagolásának felismerése Henri Weil nevéhez kötődik, Georg von Gabelentz és Hermann Paul pedig már lélektani alanyról és lélektani állítmányról beszél. A téma és a réma fogalmát a 20. század elején Hermann Amman vezette be. Weil, Gabelentz és Hermann Paul elméletét Vilém Mathesius, a Prágai Iskola képviselője fejlesztette tovább, aki a cseh és az angol nyelv szórendjét vizsgálva megkülönbözteti a mondat formális és aktuális tagolását, átveszi Ammantól a téma-réma dichotómiát, célja pedig az aktuális tagolás formális rendszerének felállítása (Däbritz 2021: 472).

⁴ Aljamkin írásait magyarul Vecsernyés Ildikó (1993: 117–118) ismerteti.

Vizsgálódásaink alapját az az empirikus megfigyelés képezi, hogy a magyarhoz hasonlóan az erza-mordvin is tartalmaz topikot és predikátumot.⁵ Arra a kérdésre keressük a választ, hogy van-e a mordvinban szerkezetileg jelölt fókuszpozíció, és milyen hasonlóságok és eltérések figyelhetők meg ebben a tekintetben. A magyarban bizonyos elemek automatikusan fókuszpozícióba kerülnek, ezenkívül kötött a szórendje még más elemeknek is, például a kvantoros kifejezéseknek és a tagadásnak. Ezek mordvin megfelelőit is megvizsgáljuk.

Az összehasonlító vizsgálat anyagának alapját É. Kiss (2006a) példamondatai, ill. velük azonos szerkezetű mondatok és általunk alkotott mordvin megfelelőik képezik. A vizsgálatba csak egyszerű mondatokat és kijelentő módú igéket vontunk be. A magyar példamondatak a névmási alanyt csak akkor tartalmazzák, ha fókuszban van. Mordvin példáinkban viszont mindenhol kitesszük az alanyt – bár a nem fókuszban álló alany itt is elhagyható –, hogy a lehető legtöbb szórendi variánst mutathassuk be.

4. A magyar mondat szórendi variációi és erza-mordvin megfelelőik

A magyar mondat két fő részre tagolható: egy logikai értelemben vett alanyra, azaz topikra és egy logikai értelemben vett predikátiumra. Topikon a beszélő és a hallgató számára azt a „már ismert vagy legalábbis létezőnek feltételezett személyt, csoportot, dolgot értjük, amelyről a mondat szól; amelyről a mondatban a beszélő állítást tesz” (É. Kiss 2006a: 111–112). A logikai értelemben vett predikátum a topikról tesz állítást.

A sikeres kommunikáció lehetőségét a topik biztosítja. A magyar topik általában tulajdonnév vagy határozott névelős főnév, és megelőzi a predikátumot. Az ige bármilyen mondattani szerepű vonzata lehet topik, de nem kötelező elem, főképp az eseményeket leíró mondatokból hiányozhat. Ha van a mondatban topik, akkor arról ismerhető fel, hogy a mondat első kötelező hangsúlyát hordozó összetevő előtt található. Attól függően, hogy a szöveg-előzményben szerepelt-e, a topik hangsúlyos és hangsúlytalan is lehet, de

⁵ Egy mondat több topikot is tartalmazhat:

a) *Anna Marinak RITKÁN telefonál.*

<i>Анна Мари-нень</i>	<i>ЧУРОСТО</i>	<i>гайневт-и.</i>
Anna Mari-DAT	ritkán	telefonál-PRSSG3

b) *Anna a telefonszámot ROSSZUL írta fel.*

<i>Анна телефоно-нь номерэ-н-ть</i>	<i>А</i>	<i>ВИДЕ-СТЭ</i>	<i>сёрмад-ызе.</i>
Anna telefon-GA	szám-GA-DET	nem jó-EL	ír-PRAETSG3/OBJSG3

hangsúlya sohasem lehet erősebb a predikátum élére kerülő kötelező hangsúlynál⁶ (É. Kiss 2006a: 112–113).

Muhina a mordvin mondatot a már ismert információt tartalmazó témára és az új információt hordozó rémára tagolja, ez a téma-réma szerkezet határozza meg a mondat összetevőinek sorrendjét (2014a: 28). A témától a réma felé haladó szórenden kívül a mordvinban az aktuális tagolás fontos kifejezőeszköze a hanglejtés.⁷ A mordvin kijelentő mondat hanglejtése egyenletes, a végén ereszkedő, itt található a mondat értelmi-logikai súlypontja. A téma hanglejtése enyhén emelkedő. Létezik a mondatoknak egy olyan típusa is, amelyben a réma nem a mondat végén áll, és magára veszi a mondat logikai hangsúlyát, pl.

Омбоце кедь-сэ-м мон кунд-ыя сонээ.
 másik kéz-In-Sg1 én megfog-PraetSg1/ObjSg3 őt
 'Másik kezemmel megfogtam (őt/azt).' (Muhina 2014b: 142)

4.1. Az egyszerű predikátum

A magyarban a módosító elemek megelőzik, a bővítmények pedig követik az igei alaptagot. Módosító elemen az igének azt a vonzatát értjük, amely nem az igével jelölt esemény, állapot szereplőjét nevezi meg, hanem módosítja az ige jelentését. A magyarban ilyen az igekötő, a névelőtlen tárgy vagy határozóragos főnév, a határozóragos melléknév, az állítmány névszói része, valamint az alany, ha tematikus szerepe jellemzett (azaz nem érik külső hatások) vagy patiens (elszenvedő; állapotváltozáson megy át). Az igemódosítót tartalmazó szerkezetekben az igemódosító viseli a fő hangsúlyt, az ige hangsúlytalan (É. Kiss 2006a: 115–116).

Az igemódosítót tartalmazó magyar mondatok szórendjének általában kétféle szórend felel meg a mordvinban: az igemódosító állhat az ige előtt, de a mondat végén is.

(1) Anna levelet ír.	a)	<i>Анна</i>	<i>сёрмад-ы</i>	<i>сёрма.</i>
		Anna	ír-PRSG3	levél
	b)	<i>Анна</i>	<i>сёрма</i>	<i>сёрмад-ы.</i>
		Anna	levél	ír-PRSG3

⁶ A semleges intonációjú kijelentő mondat topikjától némiképp eltérő kontrasztív topikkal Gécseg 2001 foglalkozik részletesen.

⁷ Az intonáció fontos szerepet játszik a határozottság és a határozatlanság kifejezésében is (Muhina 2014b: 142).

(2) Anna moziba megy.	a)	<i>Анна</i>	<i>мол-и</i>	<i>кино-в.</i>
		Anna	megy-PRSSG3	mozi-LAT
	b)	<i>Анна</i>	<i>кино-в</i>	<i>мол-и.</i>
		Anna	mozi-LAT	megy-PRSSG3
(3) Annát elnökké választották.	a)	<i>Анна-нь</i>	<i>кочк-изь</i>	<i>прямо-кс.</i>
		Anna-GA	választ- PRAETPL3/OBJSG3	elnök-TR
	b)	<i>Анна-нь</i>	<i>прямо-кс</i>	<i>кочк-изь.</i>
		Anna-GA	elnök-TR	választ- PRAETPL3/OBJSG3
(4) Annát bűnösnek tartották.	a)	<i>Анна-нь</i>	<i>пут-ызь</i>	<i>чумо-кс.</i>
		Anna-GA	tart- PRAETPL3/OBJSG3	bűnös-TR
	b)	<i>Анна-нь</i>	<i>чумо-кс</i>	<i>пут-ызь.</i>
		Anna-GA	bűnös-TR	tart- PRAETPL3/OBJSG3
(5) Anna orvos lesz.	a)	<i>Анна</i>	<i>карм-и</i>	<i>лециця.</i>
		Anna	lesz-PRSSG3	orvos
	b)	<i>Анна</i>	<i>лециця</i>	<i>карм-и.</i>
		Anna	orvos	lesz-PRSSG3
(6) Anna okos volt.	a)	<i>Анна</i>	<i>ульне-сь</i>	<i>ёроков.</i>
		Anna	van-PRAETSG3	okos
	b)	<i>Анна</i>	<i>ёроков-оль.</i>	
		Anna	okos- PRAETSG3	
(7) Vendég jött.	a)	<i>Инже</i>	<i>са-сь.</i>	
		Vendég	jön-PRAETSG3	
	b)	<i>Са-сь</i>	<i>инже.</i>	
		jön-PRAETSG3	vendég	

4.2. A fókusz tartalmazó predikátum

A kommunikáció szempontjából fontos információt a nyelvek jelölik. Ez történhet morfológiai elemekkel, prozódiai eszközökkel vagy a kiemelendő elem szintaktikai pozíciójával. A magyar mondatban a lényeges információt hordozó összetevő helye közvetlenül a ragozott ige előtt, az ún. fókusz pozícióban van. Az ige bármilyen mondattani szerepű vonzata lehet fókusz. A fókusz jelölésének prozódiai eszközei is vannak: a fókuszban lévő összetevő irtóhangsúlyt hordoz,⁸ az ige és az igét követő elemek pedig hangsúlytalanok.

⁸ Az irtóhangsúly olyan főhangsúly, amely kiirtja az utána következő kifejezések alaphangsúlyát. Utána más főhangsúly csak akkor állhat, ha az maga is irtóhangsúly (Kálmán – Nádasy 1994: 396).

A fókuszpozícióban levő összetevő a mondat tartalmi és hangsúlyozásbeli súlypontja, és mindig kimerítő azonosítást fejez ki (É. Kiss 2006a: 119). Egy mondaton belül preverbális helyzetben egymás mellett nem helyezkedhet el két fókuszált elem.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, van-e fókuszpozíció a mordvin mondatban, és ha igen, hol található. Vecsernyés megállapítja, hogy az 'S-V-O-különböző adverbiumok' szerkezetű mondat az erza-mordvinban szinte mindig jól formált, függetlenül attól, hogy melyik mondatrész áll fókuszszerepben. A fókuszszerepben álló mondatrész erős nyomatékot kap (Vecsernyés 1993: 122). Ebből a megfigyelésből az a következtetés vonható le, hogy a fókusz jelölése a mordvinban elsősorban prozódiai eszközökkel történik.

A továbbiakban É. Kiss 2006a példái és velük azonos szerkezetű példamondatok alapján állítjuk szembe a fókuszt tartalmazó magyar mondatokat általunk alkotott mordvin megfelelőikkel, és arra keressük a választ, hogy a magyarhoz hasonló szórendi szabályok a mordvinban is felállíthatók-e.

A fókuszt tartalmazó magyar mondatoknak megfelelő mordvin szerkezetekben a fókusz vagy az ige előtt, vagy a mondat végén található.⁹

	A könyvet	ABRAMOV	írta.
(8a)	<i>Книга-нть</i>	<i>АБРАМОВ</i>	<i>сёрмад-ызе.</i>
	könyv-GA-DET	Abramov	ír-PRAETSG2/OBJSG3
(8b)	<i>Книга-нть</i>	<i>сёрмад-ызе</i>	<i>АБРАМОВ.</i>
	könyv-GA-DET	ír-PRAETSG2/OBJSG3	Abramov
	Anna	ORVOS	lesz.
(9a)	<i>Анна</i>	<i>ЛЕЦИЦЯ</i>	<i>карм-и.</i>
	Anna	orvos	lesz-PRSSG3
(9b)	<i>Анна</i>	<i>карм-и</i>	<i>ЛЕЦИЦЯ.</i>
	Anna	lesz-PRSSG3	orvos

Következő példánkban a mordvin mondatot fordítottuk magyarra:

(10)	<i>Васенце</i>	<i>эрзя-т-не</i>	<i>са-с-ть</i>	<i>башкор-т-нэнь</i>
	első	erza-PL-DET	jön- PRAET-PL3	baskír-PL-GA
	<i>мода-т-не-с</i>	<i>ГРОЗНОЙ</i>	<i>ИВАН-НЬ</i>	<i>ПИНГЕ-СТЭ.</i>
	föld- PL-DET-ILL	Rettegett	Iván- GA	idő- EL
	'Az első erzák RETTEGETT IVÁN IDEJÉN jöttek a baskírok földjére.' (ČL: 24)			

⁹ Természetesen mind a magyarban, mind a mordvinban léteznek más szórendi variánsok. Az alany helye nem kötelezően az igés kifejezés előtt van, mindkét nyelvben állhat utána is.

4.2.1. A kérdőszót tartalmazó predikátum

A magyar mondatban bizonyos mondatösszetevők például az azonosítást kérő kérdőszó, kötelezően fókuszpozícióba kerülnek.

Az egy kérdőszót tartalmazó mordvin mondatok szerkezete megegyezhet magyar megfelelőikével.¹⁰ A magyartól eltérően azonban a kérdőszó és az ige közé más mondatrész, az alany vagy határozók is kerülhetnek.¹¹

MIT eszel ilyen jóízűen?

- (11a) *Тон МЕЗ-ДЕ ярс-ат истя тантей-стэ?*
 (11b) *Тон МЕЗ-ДЕ истя тантей-стэ ярс-ат?*
 (11c) *МЕЗ-ДЕ тон истя тантей-стэ ярс-ат?*
 (11d) *МЕЗ-ДЕ тон ярс-ат истя тантей-стэ?*

тон 'te', *мез-де* 'mi-ABL', *ярс-ат* 'eszik-PRSSG2', *истя* 'így', *тантей-стэ* 'jóízű-EL'

HOVÁ mész?

- (12a) *Тон КОВ мол-ят?*
 (12b) *КОВ тон мол-ят?*

тон 'te', *ков* 'hová', *мол-ят* 'megy-PRSSG2'

MELYIK KÖNYVET vetted meg a boltban?

- (13a) *КОНА КНИГА-Н-ТЬ рам-ик лавка-сто-нть?*
 (13b) *Лавка-сто-нть КОНА КНИГА-Н-ТЬ рам-ик?*
 (13c) *КОНА КНИГА-НТЬ лавка-сто-нть рам-ик?*

кона 'melyik', *книга-н-ть* 'könyv-GA-DET', *рам-ик* 'vásárol-PRAET SG2/OBJSG3', *лавка-сто-нть* 'bolt-EL-DET'

A *miért* kérdőszó a magyarban fókuszpozícióban és a fókusz előtt is állhat. Ugyanez a szórend a mordvin *мекс* 'miért' esetében is megvan, ugyanakkor a mordvinban az ilyen szerkezetekben is állhat más mondatrész a kérdőszó és az igés szerkezet között, akkor is, ha ez az összetevő nem fókusz (15c). Bonyolítja a képet, hogy a fókuszszerepet betöltő összetevő a kérdőszó

¹⁰ A több kérdőszót tartalmazó mondatokkal jelen munkánkban nem foglalkozunk. Ezeknek a mondatoknak a magyarban két típusa létezik. Az egyikben a két kérdőszó egymást követi: Ki KIT hívott fel? A másokban egyéb összetevők is állnak köztük: KI hívott fel kit? A két kérdéstípus közötti különbséget É. Kiss írja le részletesen (2006a: 120). Az ilyen típusú mondatok vizsgálatát a mordvinban is érdemes elvégezni.

¹¹ Az erza-mordvin és a finn határozók szórendi helyéről írt tanulmányában Muhina és Potapova megállapítja, hogy a módhatározók mindkét nyelvben általában a mondat végén helyezkednek el. A módhatározó a mordvinban azonban gyakran áll prepozitív helyzetben is (2018: 67).

előtt is helyet foglalhat (15b). Úgy tűnik, a módhatározó szórendi helye ilyenkor közvetlenül az ige előtt van. Eddigi példáink alapján a mordvinban nem állítható fel olyan szabály, mint a magyar *miért* kérdőszó esetében.¹²

Anna MIÉRT vette meg a könyvet a boltban?

- (14a) Анна МЕКС рам-изе книга-н-ть лавка-сто-нть?
 (14b) МЕКС Анна рам-изе книга-н-ть лавка-сто-нть?
 (14c) Анна МЕКС книга-н-ть рами-зе лавка-сто-нть?

мекс 'miért', *рами-зе* 'vásárol-PRAETSG3/OBJSG3', *книга-н-ть* 'könyv-GA-DET', *лавка-сто-нть* 'bolt-EL-DET'

Anna *miért* A BOLTBAN vette meg a könyvet?

- (15a) Анна *мекс* ЛАВКА-СТО-НТЬ рам-изе книга-н-ть?
 (15b) ЛАВКАСТО-НТЬ Анна *мекс* рам-изе книга-н-ть?
 (15c) Анна *мекс* рам-изе книга-н-ть ЛАВКА-СТО-НТЬ?
 (15d) Анна *мекс* рам-изе ЛАВКА-СТО-НТЬ книга-н-ть?

MIÉRT hallgatsz így?

- (16a) МЕКС чатьмон-ят истя?
 (16b) Истя МЕКС чатьмон-ят?
 (16c) МЕКС истя чатьмон-ят?

мекс 'miért', *чатьмон-ят* 'hallgat-PRSSG2', *истя* 'így'

4.2.2. A kirekesztő értelmű kifejezések

A kirekesztő értelmű kifejezések osztályába alakai szempontból különböző főneves, névutós és határozószós kifejezések tartoznak. Jelentésüket tekintve mind negatív értelműek, negatív számosságot vagy gyakoriságot, ill. negatív módot fejeznek ki (É. Kiss 2006a: 129). A kirekesztő értelmű kifejezések a magyarban kötelezően fókuszpozícióba kerülnek. Úgy tűnik, a két nyelv szórendje ebben az esetben megegyezik, ezt igazolják Vecsernyés adatai is (1993: 126). Ugyanakkor a mordvinban mondatvégi pozícióra is sok példa van.

CSAK ANNA ment be a házba.

- (17a) АНСЯК АННА сова-сь кудо-с.
 (17b) Кудо-с сова-сь АНСЯК АННА.

ансяк 'csak', *сова-сь* 'bemegy-PRAETSG3', *кудо-с* 'ház-ILL'

¹² Az alany és a tárgy más szintaktikai pozícióba helyezésével még további szórendi variációk is létrehozhatók, melyek azonban nem befolyásolják a fókusz és az ige szórendjét.

Mivel a fókuszpozíció és az ige közé más összetevő nem kerülhet, a módhatározó helye a magyarban a mondat ige utáni részében van, a mordvinban viszont az ige előtt és attól egészen távol, a mondat végén is állhat:

CSAK ANNA ment be lassan a házba.

- (18a) АНСЯК АННА стамбарнэ сова-сь кудо-с.
 (18b) АНСЯК АННА сова-сь кудо-с стамбарнэ.
 (18c) Кудо-с стамбарнэ сова-сь АНСЯК АННА.

ансяк 'csak', стамбарнэ 'lassan', сова-сь 'bemegy-PRAETSG3', кудо-с 'ház-ILL'

Az alábbi szépirodalmi példában a fókusz a mondat végén található:

- (19) Миколь чав-сь АНСЯК СЯДО-ШКА УР.
 Mikol PRAETSG3 csak száz-COMP mókus
 'Mikol csak körülbelül száz mókust ejtett el.' (Gluhov 1928: 122)

Az alábbi mondatok negatív számosságot, negatívnak ítélt módot jelölő kirekesztő értelmű kifejezéseket tartalmaznak, melyek a mordvinban az ige előtt és mondatvégi pozícióban is állhatnak:

Anna KEVÉS BARÁTJÁT hívta fel.

- (20a) Анна АЛАМО ЯЛГА-НСТЭНЬ гайневт-сь.
 (20b) Анна гайневт-сь АЛАМО ЯЛГА-НСТЭНЬ.
 (20c) АЛАМО ЯЛГАН-СТЭНЬ гайневт-сь Анна.

аламо 'kevés', ялга-нстэнь 'barát-PL.DAT.3SG', гайневт-сь 'telefonál-PRAETSG3'

Anna RITKÁN hívja fel Marit.

- (21a) Анна ЧУРОСТО гайневт-и Мари-нень.
 (21b) Анна гайневт-и Мари-нень ЧУРОСТО.

чуросто 'ritkán', гайневт-и 'telefonál-PRSSG3', Мари-нень 'Mari-DAT'

Anna ROSSZUL írta fel a telefonszámot.

- (22a) Анна А ВИДЕ-СТЭ сёрмад-ызе телефоно-нь номерэ-н-ть.
 (22b) Анна сёрмад-ызе телефоно-нь номерэ-н-ть А ВИДЕ-СТЭ.

a 'nem', виде-стэ 'jó-EL', сёрмад-ызе 'ír-PRAETSG3/OBJSG3', телефоно-нь 'telefon-GA', номерэ-н-ть 'szám-GA-DET'

4.2.3.A kvantorok szórendje

A kvantorok olyan kifejezések, amelyek valaminek a számosságát, mennyiséget, fokát, mértékét, gyakoriságát fejezik ki. A kvantorok közé tartoznak a maximális számosságot kifejező összetevők (*mind, minden, az összes*),

az *is* szót tartalmazó összetevők és a pozitív számosságot kifejező összetevők (*egy, kettő, sok*). A kvantor szórendi helye a magyar mondatban az egyszerű (23) vagy a fókuszos igei kifejezés előtt van (24), kötelezően hangsúlyos, ha pedig egy predikátum több kvantort tartalmaz, akkor mindegyik hangsúlyos (É. Kiss 2006a: 121–122). A kvantort követő igei kifejezés szórendje: 'igemódosító – ige' (23), ha pedig fókuszos igei kifejezés áll a kvantor után, akkor ennek szórendje a fókuszos igei kifejezésre jellemző 'fókusz – ige – igemódosító' (24). Ez a szórend megfigyelhető a mordvinban is, itt azonban a fókusz is, kvantor is állhat a mondat végén. A (24c) mondatban pedig a kvantor a fókusz és az ige között helyezkedik el.

Anna *minden barátját* meghívta.

(23a) Анна **весе** **ялга-нзо** терд-инзе.

(23b) Анна терд-инзе **весе** **ялга-нзо**.

весе 'minden', *ялга-нзо* 'barát-PL.GA.SG3', *исяк* 'tegnap', *терд-инзе* 'meghív-
PRAETSG3/OBJPL3'

Anna *minden barátját* TEGNAP hívta meg.

(24a) Анна **весе** **ялга-нзо** ИСЯК терд-инзе.

(24b) Анна терд-инзе **весе** **ялга-нзо** ИСЯК.

(24c) Анна ИСЯК **весе** **ялга-нзо** терд-инзе.

A magyarban bizonyos körülmények között az ige előtt és mögött is állhat kvantor. Példáinkban az erza-mordvin megfelelők szórendje megegyezik a magyarral.

(25) Anna *minden barátját* hazaküldte.

Анна **весе** **ялга-нзо** кудо-в куч-инзе.

Anna minden barát-PL.GA.SG3 ház-LA küld-PRAETSG3/OBJPL3

(26) Anna hazaküldte *minden barátját*.

Анна кудо-в куч-инзе **весе** **ялга-нзо**.

Anna ház-LA küld-PRAETSG3/OBJPL3 minden barát-PL.GA.SG3

4.2.4. A tagadás

A tagadás két alapvető típusa a mondattagadás és a mondatrészttagadás. Az igei kifejezés tagadása esetében mondattagadásról, a fókuszos és kvantoros igei kifejezés tagadása esetében pedig mondatrészttagadásról van szó. A magyarban az igei kifejezés, a fókuszos igei kifejezés és a kvantoros igei kifejezés is tagadható a *nem* szóval. Mondattagadás esetén a mindig hangsúlyos tagadószó közvetlenül az ige előtt áll, igemódosító sem kerülhet közé-

jük. E szabály alól kivételt képez a *nem – hanem* szerkezet: ilyenkor a tagadósónak nem kell szomszédosnak lennie az igével.

A mondattagadás szórendje a két nyelvben azonos: a mordvinban az *a* tagadósónak vagy az *e*- tagadó segédigének közvetlenül szomszédosnak kell lennie az igével.

(27) Anna *nem* beszélget a barátjával.
Анна а кортн-и ялга-нзо марто.
 Anna nem beszélget-PRSSG3 barát- GA.SG3 POSTP_{COM}

(28) Anna *nem* beszélgetett a barátjával.
Анна э-эь кортне ялга-нзо марто.
 Anna nem-PraetSg3 beszélget barát- GA.SG3 POSTP_{COM}

A fókuszos és a kvantoros igei kifejezés tagadása az erzában az *avol'* tagadószóval történik, szórendje megegyezhet a magyarral, de a tagadott összetevő a mondat végére is kerülhet.

Anna *nem* A BARÁTJÁVAL beszélgetett.

(29a) *Анна аволь ЯЛГА-НЗО МАРТО кортне-сь.*

(29b) *Анна кортне-сь аволь ЯЛГА-НЗО МАРТО.*

аволь 'nem', *ялга-нзо* 'barát-GA.SG3', *марто* 'POSTP_{COM}', *кортне-сь* 'beszélget-PRSSG3'

(30a) *Анна аволь вейке ялга-нзо марто кортне-сь.*

(30b) *Анна кортне-сь аволь вейке ялга-нзо марто.*

аволь 'nem', *вейке* 'egy', *ялга-нзо* 'barát-GA.SG3', *марто* 'POSTP_{COM}', *кортне-сь* 'beszélget-PRSSG3'

A statikus lokatívuszi (hol?) viszonyt kifejező összetevőt tartalmazó mondatokban a mondattagadás a magyarban a *nem, nincs(ened)*, a mordvinban pedig az *арась* 'nincs' tagadószóval történik, amely jelen időben 1. és 2. személyű alany, múlt időben pedig valamennyi alany esetén felveszi a megfelelő igeragokat.

(31) Anna *nincs* itt.
Анна арась те-сэ.
 Anna nincs DEM-IN

(32) Anna *nem* volt itt.
Анна арасе-ль те-сэ.
 Anna nincs-PRTSG3 DEM-IN

- (33) *Nem* vagy az iskolában.
Арас-ят *школа-со.*
 nincs-PRS_{SG2} iskola-IN

A fókuszban álló helyhatározói kifejezések tagadása a magyarban a *nem*, a mordvinban az *a*, *аволь* tagadószókkal történik. Az *арась* tagadószóhoz hasonlóan az inessivusragos névszó is kaphat igei toldalékokat (34). A tagadott igés szerkezet szórendje 'tagadószó – fókusz – ige' (35):

- (34) Anna *nem* ITT van.
Анна *аволь* *ТЕ-СЭ.*
 Anna nem DEM-IN
- Nem AZ ISKOLÁBAN* vagyok.
 (35a) *А* *ШКОЛА-С-АН.*
 Nem iskola-IN-SG1
- (35b) *Аволь* *ШКОЛА-С-АН.*
 Nem iskola-IN-SG1
- Nem AZ ISKOLÁBAN* voltam.
 (36a) *Аволь* *ШКОЛА-СО* *ульн-инь.*
 nem iskola-IN van-PRAETSG1
- (36b) *Аволь* *ШКОЛА-СО-Л-ИНЬ.*
 Nem iskola-IN-PRAETSG1

5. Összefoglalás

Az eddigi vizsgálatok alapján a mordvin mondat szerkezetéről az alábbiak állapíthatók meg:

- Az igemódosító az ige előtt és után is elhelyezkedhet.
- A mordvin mondatban a fókusz szinte bármelyik szintaktikai pozícióban állhat, legfontosabb kifejezőeszköze a prozódia. Úgy tűnik azonban, hogy leggyakrabban az ige előtt vagy pedig a mondat végén helyezkedik el.
- A mordvinban a kérdőszó és az ige közé más mondatrész, alany vagy határozó is kerülhet.
- Hasonlóságok mutatkoznak a kirekesztő értelmű kifejezések szórendjében: a mordvinban közvetlenül az ige előtt és a mondat végén is állhatnak.
- A kvantor szórendje a mordvinban szabadabb, mint a magyarban: az ige és a fókuszos igei kifejezés előtt, de a mondat elején és végén is állhat, de olyan példánk is van, amelyben a kvantor a fókusz és az ige között helyezkedik el.

- A mondattagadás szórendje a két nyelvben, amennyiben összehasonlítható, megegyezik.
- A mondatrészttagadás a mordvinban szabadabb: a tagadott összetevő az ige előtt és után is állhat.

6. Kitekintés

Jelen tanulmányunkban sok kérdést nem érintettünk, csak azokra tértünk ki, amelyekkel a magyart idegen nyelvként tanuló, erza-mordvin anyanyelvű beszélő szembesülhet. A feladat a mordvin mondatok szórendi változatossága miatt nem bizonyult könnyűnek.

A nyelvtudomány fontos feladata az erza és moksa-mordvin szórend modern elméleti keretekben történő, teljességre törekvő feldolgozása egy lényegesen nagyobb, beszélt nyelvi korpuszon. Meg kell vizsgálni, hogy milyen lexikai, szemantikai, szintaktikai és pragmatikai szabályok határozzák meg a mordvin mondat szórendjét, és az eddigi kutatásoknál alaposabban szemügyre kell venni a mondat hangsúlyviszonyait is.

Rövidítések

COM	comitativus	LAT	lativus
COMP	comparativus	OBJ	tárgy
DAT	dativus	PL	többes szám
DEM	mutató névmás	POSTP	névutó
EL	elativus	PRS	praesens
GA	genitivus- accusativus	PRT	praeteritum
ILL	illativus	SG	egyes szám
IN	inessivus		

Irodalom

- Aljamkin, Ny. Sz. [Алямкин, Н. С.] 1975: О порядке слов в мордовских языках. In: Вопросы мордовского языкознания. Мордовское книжное издательство, Саранск. Вып. 49: 3–25.
- Aljamkin, Ny. Sz. [Алямкин, Н. С.] 1978: Место обстоятельственных слов в предложении. In: Финно-угристика. Мордовский государственный университет. Саранск. Вып. I: 3–15.
- Aljamkin, Ny. Sz. [Алямкин, Н. С.] 1979: Место подлежащего и сказуемого в предложении. In: Финно-угристика. Мордовское книжное издательство, Саранск. Вып. II: 12–19.

- Aljamkin, Ny. Sz. [Алямкин, Н. С.] 1991: Порядок слов в притяжательных конструкциях и личных именах. In: Современные проблемы мордовских языков. Мордовское книжное издательство, Саранск. Вып. 105: 90–92.
- Aljamkin, Ny. Sz. [Алямкин, Н. С.] 2002: О грамматической функции порядка слов в притяжательных конструкциях и личных именах. In: Научные издания московского Венгерского колледжа. Валанг, Москва. 125–130.
- Aljamkin, Ny. Sz. [Алямкин, Н. С.] 2010: Роль частиц в актуальном членении предложения в мордовских языках. In: Лексика мордовских языков: проблемы и перспективы развития. Издательство Мордовского университета, Саранск. 89–92.
- Bakró-Nagy Marianne 2006: Az uráli nyelvek tipológiai jellemzése. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest. 267–287.
- Brassai Sámuel 1888: Szórend és accentus. Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztályok köréből 14/9. Budapest.
- ČL: Чилисема. Эрзянь эйкакшонь ды од ломанень журнал 2015/7.
- Däbritz, Chris Lasse 2021: Topik, Fokus und Informationsstruktur: Modellierung am Material nordwestsibirischer Sprachen. Language, Context and Cognition 17. De Gruyter, Berlin – Boston.
- Gécseg Zsuzsanna 2001: A kontrasztív topik szintaxisáról és szemantikájáról. Magyar Nyelv 47: 283–293.
- Gluhov, P. Sz. [Глухов, П. С.] 1928: Кедровой пещь. In: Васень сятк. Эрзянь морот ды ёвтимат. (Пурнынзе А. Дуняшин.) СССР-энь Наротнэнь Центрань Издательствась, Москов. 122–124.
- Horváth Katalin 2013: Alapszórendi típusváltás a magyarban. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII. Szegedi Tudományegyetem BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 55–67.
- Kálmán László – Nádasdy Ádám 1994: A hangsúly. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 393–467.
- É. Kiss Katalin 2006a: Mondattan. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest. 110–147.
- É. Kiss Katalin 2006b: Jól megoldottuk? Rosszul oldottuk meg? Az összefoglaló és a ki-rekesztő kifejezést tartalmazó mondatok szórendjének magyarázata. Magyar Nyelv 102: 442–459.
- Koljagyonkov, M. Ny. [Коляденков, М. Н.] 1954: Грамматика мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Синтаксис. Мордовское книжное издательство, Саранск.
- Koljagyonkov, M. Ny. [Коляденков, М. Н.] 1959: Структура простого предложения в мордовских языках. Предложение и его главные члены. Мордовское книжное издательство, Саранск.

- Kozmács István 2006: A birtokos személyragozás és a birtokos szerkezetek. In: Kozmács István – Sipőcz Katalin (szerk.), Uralisztika. Uráli nyelvészet. Bölcsész Konzorcium, Budapest. 41–64.
- Muhina, Je. Ny. [Мухина, Е. Н.] 2008: Место подлежащего, сказуемого в эрзянском и субъекта, предиката в финском языках. Вестник Чувашского университета 3: 165–168.
- Muhina, Je. Ny. [Мухина, Е. Н.] 2010: Место обстоятельственных слов в мордовских и финском языках. In: Лексика мордовских языков: проблемы и перспективы развития. Издательство Мордовского университета, Саранск. 143–147.
- Muhina, Je. Ny. [Мухина, Е. Н.] 2012: Влияние интонации на порядок слов в предложении в эрзянском и финском языках. In: Материалы XVI научно-практической конференции молодых ученых, аспирантов и студентов мордовского государственного университета им. Н. П. Огарева. Материалы конференции. Часть 5: Гуманитарные науки. Издательство Мордовского университета, Саранск. 75–76.
- Muhina, Je. Ny. [Мухина, Е. Н.] 2014a: Факторы и функции, обуславливающие порядок слов в предложении в эрзянском и финском языках. Финно-угорский мир 6/3: 27–31.
- Muhina, Je. Ny. [Мухина, Е. Н.] 2014b: Сравнительно-сопоставительный анализ при изучении влияния интонации и частиц на порядок слов в предложении в эрзянском и финском языках в процессе обучения. Теоретическо-практический аспект. In: Интеграция образования 77/4: 141–147.
- Muhina, Je. Ny. – Mogdareva, N. V. [Мухина, Е. Н. – Могдарева, Н. В.] 2018: История изучения порядка слов в финно-угорских языках. In: XLVI Огарёвские чтения. Материалы научной конференции. Часть 3: Гуманитарные науки. Издательство Мордовского университета, Саранск. 70–73.
- Muhina, Je. Ny. – Potapova, T. Ny. [Мухина, Е. Н. – Потапова, Т. Н.] 2018: Месторасположение обстоятельства в современных эрзянском и финском языках. Финно-угорский мир 10/3: 64–69.
- Tánczos Orsolya 2012: Szórendi variációk és lehetséges okaik az udmurtban. Nyelvtudományi Közlemények 107: 218–228.
- Vecsernyés Ildikó 1993: Megjegyzések az erza-mordvin szórendről. Néprajz és Nyelvtudomány 35: 117–128.

Zur Wortstellung des Ungarischen und des Erza-Mordwinischen

Das Ungarische und das Erza-Mordwinische stellen für die kontrastive Sprachforschung interessante Vergleichssprachen dar, da sie einerseits genetisch und typologisch verwandt sind, andererseits aber auch große Unterschiede aufweisen. Die ungarische Wortstellung folgt strikten Regeln: sie wird von der Informationsstruktur bestimmt, d.h. davon, wie die zu vermittelnde Information im Diskurs angeordnet werden muss, um die Kommunikation zu optimieren. Dem Sprecher stehen verschiedene Satzstrukturen zur Verfügung, je nachdem, welches Vorwissen beim Diskurspartner vorausgesetzt wird und welches Element der Kommunikation im Fokus der Aufmerksamkeit stehen soll. Dieser steht in der präverbalen Fokusposition, er wird aber auch mit prosodischen Mitteln markiert.

Im vorliegenden Beitrag werden besonders ausgewählte Satztypen verglichen, die sowohl Parallelen als auch große Diskrepanzen aufweisen. Ziel ist es, festzustellen, ob der Fokus im erza-mordwinischen Satz ebenfalls eine feste Position hat.

Aus den durchgeführten Untersuchungen lassen sich folgende Schlüsse über die Struktur des mordwinischen-Satzes ziehen:

- Modifikatoren können prä- und postverbal stehen.
- Im Erza-Mordwinischen kommt der Fokus beinahe in jeder syntaktischen Position vor, sein wichtigstes Ausdrucksmittel ist die Prosodie. Er scheint jedoch am häufigsten präverbal oder am Ende des Satzes zu stehen.
- Zwischen dem mordwinischen Fragewort und dem Verb können weitere Satzglieder – das Subjekt oder adverbiale Bestimmungen – stehen.
- Was die Wortstellung von Numeralien oder Adverbien, die eine geringe Zahl, geringe Qualität oder negative Art ausdrücken, bzw. das Wort *ung. csak*, *mordE. ансяк* ‘nur‘ betrifft, sind Parallelen festzustellen: im Erza-Mordwinischen können diese unmittelbar vor dem Verb, aber auch am Ende des Satzes stehen.
- Quantoren können im Erza-Mordwinischen praktisch in jeder Position vorkommen.
- Die Satznegation der beiden Sprachen zeigt ähnliche Züge, verneinte Satzglieder können hingegen im Erza-Mordwinischen sowohl prä- als auch postverbal stehen.

Schlüsselwörter: Wortstellung des Ungarischen, Wortstellung des Mordwinischen, Informationsstruktur, Fokus.

NINA KAZAJEVA – JUDIT MOLNÁR